

مروری بر پژوهش‌های انجام شده در موضوع علم و عقل در حوزه فلسفه صدرایی

علی ترابی میبیدی*

زینب صادقی**، مهرا نجنفی***، زهرا لطفی****

چکیده

در سالهای اخیر، پژوهش‌های متعددی با رویکرد مروری در حوزه‌های علوم انسانی به زبان فارسی به نگارش درآمده، اما در حوزه‌ی فلسفه اسلامی به این امر کمتر پرداخته‌اند. نوشتار حاضر به منظور مرور تولیدات علمی در زمینه‌ی پایان‌نامه‌ها و مقالات موجود سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۹، در دو محور علم و عقل از دیدگاه ملاصدرا نگارش یافته است. پرسش پایه‌ای جستار حاضر آن است که دغدغه‌مندی پژوهشگران فلسفه، معطوف به کدام زمینه است؟ دستاورد نوشتار حاضر آن است که میزان فراوانی پژوهش‌ها در مسأله علم است و بیشترین موضوع مورد علاقه پژوهشگران در زمینه‌ی عقل از دیدگاه معرفت-شناسی است که عمدتاً به تطبیق نظر ملاصدرا با دیگر فلاسفه پرداخته‌اند و مسأله مهم معنا و کارکرد عقل که مغالطه در کارکردهای مختلف را در پی دارد مورد غفلت قرار گرفته یا کمتر مورد توجه بوده است و عقلانیت که بر اساس معانی مختلف مشترک لفظی است

* دانشجوی دکتری حکمت متعالیه، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی،
Alitorabimeybodi@gmail.com

** دانشجوی دکتری حکمت متعالیه، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی،
a.m.14461@chmail.ir

*** دانشجوی دکتری حکمت متعالیه، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی،
Mehranajafi71@gmail.com

**** دانشجوی دکتری حکمت متعالیه، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی (نویسنده مسئول)،
Zahralotfii63@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۹/۲۲، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۱/۲۱

Copyright © 2018, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose

مشترک معنوی تلقی شده و چالشها و مغالطه‌هایی را منجر شده است که در پژوهش و پژوهش‌های مستقل آینده قابل بررسی است. در حوزه علم و عقل به پژوهش‌های انجام شده در سایر کشورهای اسلامی و غیر آن توجه نشده و رویکرد پژوهشگران سایر کشورها به حوزه مسائل فلسفه اسلامی مورد بی توجهی قرار گرفته است.

کلیدواژه‌ها: علم، عقل، ملاصدرا، حکمت متعالیه.

۱. مقدمه و طرح مسئله

مسئله علم و عقل در فلسفه اسلامی از مباحث صعب و دشوار است چنان که سهروردی در حکایت منامیه نقل می‌کند چنان ذهن وی درگیر مسأله علم بوده است که شبی در رویا با معلم اول ملاقات نموده و این دغدغه فکری را با او در میان می‌گذارد و ارسطو به تفصیل مسأله علم را برای وی تبیین و تحلیل می‌نماید. ملاصدرا نیز به تبع سایر حکمای مسلمان دغدغه مسأله علم را در جای‌جای آثار حکمی و فلسفی مطرح می‌نماید. در مجموعه اسفار اربعه که مجموعه تعالیم فلسفی و حکمی وی را شامل می‌شود، در مواضع مختلف و به فراخور مباحث به بحث علم پرداخته است، نخست در جلد یک اسفار و در بحث وجود شناسی، برای نخستین بار نظریه وجود ذهنی را مطرح می‌کند و مسأله علم را در قلمرو مباحث وجود شناسی ارائه می‌دهد. اما در جلد سوم اسفار به نحو خاص به تعریف علم و احکام و مراتب و چگونگی آن می‌پردازد و به تبع عقل، معانی، اطلاقات و کاربردهای آن را ارائه می‌دهد و آراء پیشینیان از حکما و متکلمان را نقد و بررسی می‌نماید. البته در بحث نفس، قوا و ادراکات و همچنین در الهیات بالمعنی الاخص در بحث از علم باری تعالی نیز صدرا به تفصیل آراء و نظریات خود در باب مسأله علم می‌پردازد.

پرسش این است که در حوزه مطالعات فلسفی در موضوع نظریه علم و عقل در حکمت متعالیه، چقدر انباشت علم و تولید علم به زبان فارسی انجام یافته است و این پژوهش‌ها از نظر روش، شکل و محتوا دارای چه ویژگی‌هایی است. این پژوهش مرور نظام مند (مطالعه) بر پژوهش‌های فلسفی در قلمرو مسأله علم به منظور شناخت کمی و توصیفی این گونه مطالعات در ایران است

۲. روش تحقیق

مقاله حاضر به عنوان یک مقاله مروری نظام‌مند، با استفاده از موتور جستجوگر نور مگز و پورتال جامع علوم انسانی، مگیران و سایت ایران‌داک در عناوین مقالات و پایان‌نامه‌ها جست و جو شده و به بررسی آماری مقالات و پایان‌نامه‌ها در حوزه حکمت متعالیه پرداخته است. پژوهشهایی که در فاصله‌ی سال‌های ۱۳۸۰ تا سال ۱۳۹۹ در کشور انجام گرفته است. مقالات و پایان‌نامه‌های فارسی زبان مربوط به حوزه علم و عقل در حکمت متعالیه ملاصدرا در پایگاه‌های اطلاعاتی نظیر پایگاه استنادی علوم جهان اسلام (ISC)، پورتال جامع علوم انسانی، نورمگز، Magiran و پایگاه ایران‌داک (سامانه گنج) جستجو و در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

۳. روش تحقیق مروری

انواع مقالات مروری بسته به روش کار هر مقاله متفاوت خواهد بود؛ بدین منظور می‌توان انواع مقالات مروری را در چهار نوع مقاله مروری داستانی یا روایتی (Narrative Review Articles) مقالات مرور نظام‌مند (Systematic Review Articles) مقالات فراتحلیل یا متاآنالیز (Meta Analysis Articles) و مرور بهترین شواهد (Best Evidence Synthesis) تقسیم‌بندی کرد. (بیدختی، ۱۳۹۵؛ شهسواری، ۱۳۹۸)

۱.۳ مقاله مروری روایتی (Narrative Review)

این نوع مقاله مروری برای موضوعات جامع و مفصل کاربرد دارد. در مرور روایتی به خلاصه‌ی مطالعات اولیه و اصیل یک موضوع پرداخته می‌شود. (بیدختی، ۱۳۹۵) از نقاط قوت این مقالات در برداشتن تکثر و تفاوت‌ها در عناوین پژوهش‌های آکادمیک و ایجاد فرصت برای ارثی دانش و تجربیات نویسنده مقاله است. در مرور روایتی برخلاف انواع دیگر مقالات مروری، وقتی یک فرضیه واحد وجود ندارد یا با روش‌های نظام‌مند قابل جمع‌بندی نیست، نویسنده با استفاده از تجربیات خود مدل‌ها و فرضیه‌های موجود یک نتیجه‌گیری کلی و نقد در موضوع مورد نظر نیز ارائه می‌کند. (سهرابی، ۱۳۹۲) نتیجه‌ی این مقالات به جای کمیت به کیفیت اشاره دارد.

۲.۳ مقاله مروری نظام مند (Systematic Review)

این نوع مقاله روی یک پرسش تمرکز دارد و در طول مقاله سعی می شود با ارائه ی شواهد و تجزیه تحلیل موضوع به آن پرسش اولیه پاسخ داده شود. (شهسواری، ۱۳۹۸) این نوع مقاله یک شکل مرور منابع ساختاردار است که سعی در ارائه ی پاسخ با استفاده از تجزیه و تحلیل همه ی شواهد معتبر در آن وجود دارد. این نوع مرور با استفاده از جستجوی منابع، استفاده از معیارهای ورود و خروج از پیش تعیین شده، ارزیابی نقادانه ی شواهد، استخراج و تولید داده ها از شواهد تولید و انجام یافته از آنها انجام می شود و در پایگاه نتیجه نهایی از میان تحقیقات متفاوتی بیرون کشیده می شود. پایگاه کارکین (Cochrane) یکی از سایت های معتبر و حرفه ای با قابلیت برنامه ریزی برای انجام مرورهای نظام مند با مشارکت افرادی از نقاط مختلف دنیا فراهم می آورد. (سهرابی، ۱۳۹۲)

۳.۳ مرور بهترین شواهد (Best Evidence)

این نوع مقاله در حقیقت حد وسط بین دو مقاله مروری نظام مند و روایتی است و می توان آن را ترکیبی از این دو دانست. (بیدختی، ۱۳۹۵) در این نوع مقاله مروری اطلاعات کافی از یک پژوهش در اختیار خواننده قرار می گیرد به طوری که خواننده می تواند به طور مستقل بر اساس آن شواهد نتیجه گیری کند. این مقالات یک روش حد وسط و جایگزین برای دو نوع دیگر مقالات مروری است یعنی ترکیبی است از روش های نظام مند کمی با تمرکز روی مطالعات منفرد و مباحث ماهوی از نقطه نظر روایتی با تمرکز روی بهترین شواهد در یک موضوع. (سهرابی، ۱۳۹۲)

۴.۳ فراتحلیل یا متاآنالیز (Meta Analysis Articles)

فراتحلیل یا متاآنالیز (Meta-Analysis) را هنر ترکیب تحقیقات و تحلیل تحلیل ها می نامند و در واقع روش کمی برای تلفیق نتایج تحقیقات مستقل و مشابه و ترکیب یافته های آنها برای ارزیابی اثربخشی عمل آزمایشی است. این روش رویکردی واضح، بدون ابهام و نظام مند دارد و سعی می کند پی آمدهای سازگار با اهداف تحقیق را ایجاد نماید.

مروری بر پژوهش‌های انجام شده در موضوع علم و عقل ... ۵

۴. پیشینه پژوهش

با توجه به بررسی‌های انجام شده، در خصوص مقالات مروری، در سالهای اخیر انواع مقالات مروری، مرور نظامند، روایتی، متا آنالیز و ... در رشته‌ها و علوم مختلف دانشگاهی از قبیل روانشناسی، جامعه‌شناسی، مدیریت، تربیت بدنی و تدوین و تالیف شده است که تعداد این مقالات در پایگاه اطلاعات نورمگز حدود ۷۱ مورد است. اما بر اساس جستجو در منابع این تحقیق در رشته‌ی فلسفه اسلامی تقریباً مقاله‌ی مروری در مجلات علمی به ندرت انتشار یافته است که از آن جمله مقاله مرور انتقادی «مقایسه ایساغوجی ابن مقفع با ایساگوکه فروریوس» (عظیمی، ۱۳۹۸) و تعداد اندکی مقالات مروری ارائه شده در کنفرانس‌ها در پایگاه سیویلیکا قابل بررسی است که خارج از حوزه پژوهش حاضر است.

۵. بررسی نظام‌مند پایان نامه‌ها و مقالات موجود در حوزه‌های علم و عقل در آراء ملاصدرا

جدول شماره ۱): توزیع وضعیت آثار بر حسب نوع اثر:

نوع اثر	عنوان	تعداد	درصد
مقاله	عقل	۸۵	٪ ۳۸/۹۹
	علم	۴۵	٪ ۲۰/۶۴
رساله دکتری	عقل	۹	٪ ۴/۱۲
	علم	۱۲	٪ ۵/۵۰
پایان نامه ارشد	عقل	۳۲	٪ ۱۴/۶۸
	علم	۳۵	٪ ۱۶/۰۵
مجموع		۲۱۸	٪ ۱۰۰

- توزیع وضعیت آثار بر حسب موضوعات اصلی:

جدول شماره ۲) الف) توزیع وضعیت فراوانی پایان نامه‌های علم بر حسب موضوعات اصلی:

موضوع	عنوان	فراوانی	درصد
عقل و فلسفه	حل مشکل پارادوکسیکال بودن علم پیشین الهی و اراده آزاد انسان بر اساس اصالت وجود در حکمت متعالیه صدرای	۹	٪ ۱۹/۱۵
	روش شناسی فلسفه ملاصدرا در مسأله علم الهی		

		حقیقت و مراتب علم الهی در حکمت متعالیه	مجموعه مقالات	
		بررسی مسأله بدهاء از نظر ملاصدرا و علامه محمدباقر مجلسی		
		علم پیشین الهی در حکمت متعالیه و بررسی آن در روایات		
		علم الهی از منظر شیخ الرئیس ابن سینا و صدرالمتألهین		
		بررسی علم پیشین الهی از دیدگاه ملاصدرا، ابن سینا، شیخ اشراق، تطبیق آن با آیات و روایات		
		بررسی آرای شیخ اشراق و صدرالمتألهین در مبحث علم الهی		
		علم الهی از منظر فلسفه و کلام؛ بررسی موردی دو نظریه رقیب ابن سینا و صدرالمتألهین و دیدگاه غزالی		
	۵۹.۵۷٪	۲۸		علم شناسی فلسفه‌ی ملاصدرا
				گزارش بررسی و نقد کتاب معرفت در فلسفه اسلامی متأخر بر اساس آراء حکمت متعالیه
				نقش معرفتی قلب از منظر ملاصدرا
				ادله و نتایج اتحاد عاقل و معقول در فلسفه ملاصدرا
				جایگاه تهذیب در حصول معرفت از دیدگاه حکمت متعالیه
				تأثیر عوامل معرفتی در معرفت دینی از منظر صدرالمتألهین
				رابطه معرفت با سعادت قصوی در فلسفه ملاصدرا
				بررسی مبانی رویکرد مشاوره فلسفی بر اساس نظریه معرفت شناسی ملاصدرا
تبیین نظریه انکشافی بودن علم در حکمت متعالیه و تنقیح لوازم و نتایج آن				
بررسی نقش تطابق عوالم وجودی در معرفت شناسی صدرالمتألهین				
نقش حس و تجربه در فرایند و ارزش معرفت در اندیشه صدرالمتألهین				
بررسی و تحلیل دیدگاه های معرفت شناسی ملاصدرا و دلالت های تربیتی آن				
فلسفه تعلیم و تربیت از نگاه ملاصدرا بر اساس آموزه های تفسیری و روایی				
بررسی اشکالات فیاضی بر علم النفس صدرایی				
تحلیل مبانی معرفت شناسایی صدرایی به منظور ارایه چشم انداز تربیت متعالیه				
بررسی امکان معرفت بخشی وحی از دیدگاه فلسفه و کلام اسلامی (با تأکید بر آرای ابن سینا، سهروردی، ملاصدرا، غزالی، قاضی عبدالجبار معتزلی)				
بررسی مقایسه ای دیدگاه ابن سینا و ملاصدرا در مورد حقیقت علم و اتحاد آن با عالم و معلوم				
ترجمه و بررسی اجمالی خودآگاهی در فلسفه اسلامی از منظر ابن سینا و				

مروری بر پژوهش‌های انجام شده در موضوع علم و عقل ... ۷

		ملاصدرا	
		مقایسه معرفت‌شناسی ادراک حسی در حکمت متعالیه و فلسفه	
		خودآگاهی از دیدگاه فیلسوفان متأخر غرب (قرن بیست و یکم) و ملاصدرا	
		بررسی تطبیقی معرفت فطری دکارت و ملاصدرا و تأثیر آن در خداشناسی	
		بررسی تفاوت بینش ملاصدرا و علامه طباطبایی در مساله اتحاد عاقل و معقول و ثمرات آن	
		نسبت متافیزیک و معرفت‌شناسی از منظر صدرا و کانت	
		کارکرد نفس در پیدایش ادراک و لوازم معرفت‌شناختی آن از منظر ابن سینا و ملاصدرا	
		نسبت نفس و معرفت در حکمت صدرایی و تأثیر آن بر معادشناسی	
		وحی‌شناسی از دیدگاه برخی روشن‌فکران دینی معاصر و نقد و بررسی آن از منظر صدرالمتألهین	
		بررسی انتقادی قاعده ذوات الاسباب لا تعرف الا باسبابها نزد ارسطو و فیلسوفان اسلامی با تأکید بر ابن سینا، سهروردی و ملاصدرا	
مبانی متون مقدس از دیدگاه ملاصدرا			
	۱۰	بررسی ادله منکران وجود ذهنی (ملا رجبعلی تبریزی و علیقلی بن قرچغای خان) و مدافعان آن میرداماد و ملاصدرا	روشن‌فکران علم
		جایگاه علم و وجود ذهنی در حکمت متعالیه ملاصدرا	
		تأثیر ادراکات در فرایند شکل‌گیری هویت انسان از نظر صدرالمتألهین	
		ادراک کلیات در فلسفه ملاصدرا و علامه طباطبایی	
		حقیقت مفاهیم کلی و کیفیت ادراک آن‌ها از دیدگاه ملاصدرا	
		نقش تشکیک وجود در نظام معرفتی صدرا	
		دیدگاه ابن سینا و ملاصدرا در تعیین موضوع فلسفه و تمایز آن از سایر علوم	
		شعور موجودات بر طبق حکمت متعالیه	
		علم حضوری در جسم و امور جسمانی در حکمت متعالیه	
		بررسی وجود‌شناسانه ادراک حضوری در سهروردی و ملاصدرا	

جدول شماره ۲) ب) توزیع وضعیت فراوانی مقالات علم بر حسب موضوعات اصلی:

موضوع	عنوان مقاله	فراوانی	درصد
علم	تأثیر اندیشه‌های فیلسوف طوس بر ملاصدرا (با تأکید بر دو مسأله علم واجب تعالی و قاعده الواحد)	۱۶	٪ ۳۵/۵
	علم پیشین الهی و اختیار آدمی از دیدگاه ملاصدرا		
	تبیین علم خداوند به غیر از طریق تحلیل وجود رابط در فلسفه ملاصدرا		

		روش شناسی ملاصدرا در مسئله علم باری تعالی بررسی و نقد راه حلهای فیلسوفان مسلمان بویژه ملاصدرا درباره علم حق تعالی به اشیاء قبل از ایجاد اقتراحى در باب علم پیشین الهی با تکیه بر آموزه هایی از فلسفه ملاصدرا بررسی استنادات قرآنی ملاصدرا در مراتب علم خداوند علم خدا به مادیات در فلسفه ابن سینا ملاصدرا ارزیابی نقد ملاصدرا بر تقریر ابن سینا از علم تفصیلی خداوند به موجودات بررسی صفت علم به ذات حق تعالی از دیدگاه فلوطن و ملاصدرا تأملی در رابطه علم تفصیلی خداوند به ماسوی الله در مرتبه ذات و قاعده بسیط الحقیقه در کلمات ملاصدرا بررسی روش فلسفی ملاصدرا در مسئله علم الهی به ماسوا قبل از ایجاد تبیین مرتبه علم الهی در مرتبه قضاء از دیدگاه ملاصدرا و علامه طباطبایی نحوهی علم الهی به وجود منبسط و سایر موجودات از نظر ملاصدرا و علامه طباطبایی تأملی بر نظریه علم حصولی پروردگار به آفریدگان پیش از آفرینش علم پیشین الهی از دیدگاه حکمت صدرایی و سینوی و تطبیق آن با آیات و روایات	
۳/۸۵٪	۲	تأثیر نگاه وجود شناسانه ی ملاصدرا به علم در برخی مباحث هستی شناسی تفاوت علم با وجود ذهنی از دیدگاه ملاصدرا	هستی شناسی علم
۱۳/۳۳٪	۶	تجربه زیسته و علم حضوری، دو رویکرد در نظام معرفتی دینتای و ملاصدرا علم حضوری از دیدگاه سهروردی و ملاصدرا مراتب علم حضوری انسان از دیدگاه ملاصدرا بازخوانی مسئله وحی با تاکید بر رهیافت هستیشناسانه ملاصدرا به علم حضوری بررسی نظریه ی اتکای اولیات بر علم حضوری، بر مبنای دیدگاه های ملاصدرا تعریف علم حضوری و اقسام آن	علم حضوری
۱۷/۷۷٪	۸	وجود ذهنی و حقیقت علم؛ تفسیری تجزیه گرا از دیدگاه ملاصدرا نقش بدن در پیدایش علم حسی از نظر ابن سینا و ملاصدرا مسئله ی علم به معدوم و حل آن در فلسفه ی ملاصدرا تفاوت علم و وجود ذهنی در معرفت شناسی ملاصدرا و بررسی نتایج آن ارزشیابی وجودی علم حصولی در پرتو نظریه ی ادراک از دور ملاصدرا	علم حصولی

		مقایسه‌ی انتقادی آرای ولفگنگ اسمیت و ملاصدرا درباره‌ی علم به خارج (با تأکید بر ابصار)	
		مطابقت ذهن و عین در اندیشه‌ی ملاصدرا	
		پیش فرض های علم از دیدگاه پوزیتیویسم و ملا صدرا: بررسی مقایسه ای	
	۹	نقش علم و عمل در تکامل آدمی از نظر ملاصدرا	علم و کمال
		حقیقت علم و اتحاد عاقل به معقول از دیدگاه ملاصدرا و دیگر متفکران اسلامی	
		علم ارجمند از دیدگاه ملاصدرا	
		سریان علم در موجودات از منظر قرآن مجید و تجلی آن در اندیشه‌ی ملاصدرا	
		علم و نقش آن در کمال آدمی از دیدگاه ابن عربی و ملاصدرا	
		علم انسان کامل از دیدگاه ملاصدرا	
		نقد و بررسی استدلالهای حکیم سبزواری در اثبات مسئله‌ی اتحاد عاقل و معقول	
		روابط مفهومی علم و ایمان در آثار ملا صدرا	
		نقش علم و عمل در تکامل آدمی از نظر ملاصدرا	
	۱۱	بدن و رابطه‌ی آن با علم و ادراک از منظر ملاصدرا	تجلی در حوزه‌ها
		علم موجودات مادی و علم به موجودات مادی از نظر ملاصدرا	
		عقیده به وحدت فلسفه و علم مبنای متافیزیکی مطالعات تطبیقی درباره وایتهد و ملاصدرا	
		مراتب علم از دیدگاه ملاصدرا و اسپینوزا	
		هم آوایی ملاصدرا و خواجه نصیر در باب علم و عقل	
		گزینش نظریه ارجح در میان نظریات ملاصدرا پیرامون علم به مادیات و در مادیات	
		گذر یا عدم گذر حکمت متعالیه از رئالیسم خام به رئالیسم انتقادی	
		نظریه شیخ به خوانش ملاصدرا	
		امکان معرفت و چیستی آن در معرفت شناسی فیلسوفان صدرایی و کارترین ها	
		موضوع علم و معیار تمایز علوم	
		معرفت شناسی از دیدگاه حکمت متعالیه	
۲۴/۴۴٪			

جدول شماره ۲) ج) توزیع فراوانی پایان نامه‌ها/رساله‌های حوزه‌ی عقل^۱ بر حسب موضوعات اصلی:

موضوع	عنوان پایان نامه	فراوانی	درصد
فلسفی (کلامی، عقلی)	ماهیت عقل از دیدگاه ملاصدرا و علامه مجلسی (با تأکید بر شروع آنها بر اصول کافی)	۲	٪۴.۸۸
	عقل از دیدگاه ملاصدرا و کانت		
عقل از دیدگاه معرفت‌شناسی	نقش عقل فعال در مراحل مختلف حیات انسان از منظر ابن سینا و ملاصدرا	۸	٪۱۹.۵۱
	معرفت‌شناسی ملاصدرا با توجه به دیدگاه وی در باب عقل فعال و عقول عرضی		
	مراتب عقل انسان و ارتباط آن با عقل فعال از دیدگاه ابن سینا و ملاصدرا		
	نقش وجودشناختی عقل در تدبیر عالم طبیعت از نگاه ابن سینا و ملاصدرا		
	حقیقت عقل و نفس از دیدگاه ملاصدرا و کانت		
	ارتباط عقل و نفس از منظر ملاصدرا با محوریت آراء حسن زاده آملی		
	بررسی مقایسه‌ای هستی‌شناختی عقل بشری از دیدگاه ابن سینا و ملاصدرا*		
	جایگاه عقل و عشق در آراء ابن عربی، سیدحیدر آملی و ملاصدرا		
عقل از دیدگاه معرفت‌شناسی	عقل عملی نزد کانت و ملاصدرا و بررسی نتایج فلسفی آن	۳۱	٪۷۵.۶۱
	عقل عملی از دیدگاه فارابی، ملاصدرا و نراقی		
	بررسی تطبیقی سعادت در حوزه عقل نظری از دیدگاه افلاطون و ملاصدرا		
	پژوهشی تطبیقی در معرفت‌شناسی ملاصدرا و ابن عربی با تأکید بر جایگاه عقل		
	بررسی تطبیقی حدود و اعتبار عقل نزد ملاصدرا و کانت		
	گستره‌ی توانایی‌های عقل از دیدگاه ملاصدرا		
	محدودیت عقل نظری در نظر ملاصدرا		
	کاربرد عقل در اخلاق از منظر ملاصدرا و قاضی عبدالجبار معتزلی		
	توصیف و تحلیل چگونگی کاربست عقل، نقل و شهود در فلسفه ملاصدرا با تطبیق بر اصالت وجود، تشکیک در وجود، حرکت جوهری و حدوث نفس		
	قلمرو عقل و قلب در شناخت حق تعالی از دیدگاه ملاصدرا		
عقل و ایمان از دیدگاه ملاصدرا و میرزا مهدی اصفهانی			

عقل و دین از دیدگاه غزالی و ملاصدرا
رابطه عقل و دین از دیدگاه ملاصدرا و ملارجبعلی تبریزی
رابطه عقل و ایمان در "شرح اصول کافی" ملاصدرا
رابطه عقل و دین از دیدگاه ملاصدرا و ابن تیمیه
عقل و ایمان از دیدگاه ملاصدرا و پاپ ژان پل دوم
بررسی هماهنگی عقل و نقل در مسأله توحید از دیدگاه ملاصدرا
تحلیل نسبت میان عقل و ایمان از دیدگاه آگوستین و ملاصدرا
بررسی تطبیقی نسبت عقل و ایمان از دیدگاه ملاصدرا و توماس آکوئیناس
رابطه عقل و ایمان از دیدگاه ملاصدرا و آکوئیناس
تبیین فلسفی رابطه عقل و دین از دیدگاه ابن رشد و ملاصدرا با تاکید بر تاویل
رابطه عقل و دین از دیدگاه فخر رازی و ملاصدرا
بررسی تطبیقی عقل و وحی از نظر ملاصدرا و آگوستین
بررسی تطبیقی رابطه میان عقل و وحی از دیدگاه ملاصدرا و مکتب تفکیک
عقل در فلسفه ی ملاصدرا و تطبیق آن با قرآن
عقل و کارکردهای آن در دین‌شناسی از منظر ملاصدرا و امام خمینی (قدس سرهما)
تاثیر آموزه‌های قرآنی بر ملاصدرا در تبیین نقش عقل در هدایت انسان
توانایی عقل در فرآیند شناخت از دیدگاه قرآن و حدیث باطرح و نقد نظر ابن سینا، ملاصدرا و کانت
بررسی کارکرد عقل و دین در زندگی بشر و نسبت میان آن دو از دیدگاه ملاصدرا
اتحاد عقل، عاقل و معقول از دیدگاه فلوطین و ملاصدرا
بررسی تطبیقی عقل و شهود از دیدگاه ملاصدرا و خردگرایان قرن ۱۷ (دکارت، لایب نیتس و اسپینوزا)

جدول شماره ۲) د) توزیع وضعیت فراوانی مقالات در حوزه‌ی عقل بر حسب موضوعات اصلی:

موضوع	عنوان مقاله	فراوانی	درصد
عقل و اخلاق	تبیین رابطه مزاج و اخلاق، کارکرد اخلاقی عقل در فلسفه ملاصدرا	۹	۱۱.۳۹٪
	ملاصدرا و عبدالجبار معتزلی در کاربرد اخلاقی عقل		
	نقش عقل در فهم آیات قرآن (مقایسه دو دیدگاه ملاصدرا و احساسی)		
	نقش عقل در فهم آیات قرآن از منظر ملاصدرا		
	بررسی دیدگاه ابن میمون درباره نقش عقل و شرع در استكمال انسان، بر مبنای رویکرد صدرایی		
	کاربرد عقل در اخلاق؛ بررسی دیدگاه صدرالمتألهین		
	کاربست قرآن و عقل در باب هدف نهایی زندگی از دیدگاه حکمت متعالیه		
	مقایسه کارکردهای عقل از نگاه ملاصدرا با کارکردهای عقل در قرآن		
	چگونگی کاربست عقل و شهود و بررسی هماهنگی آنها در باب مسئله هدف نهایی زندگی		
عقل و دین	سازگاری عقل و دین در مسئله صادر اول	۱۶	۲۰.۲۵٪
	انسان شناسی شناخت عقل در پرتو عقل و نقل		
	تجرد نفس از نگاه عقل و دین در حکمت صدرایی		
	بررسی ادله عقلی و نقلی اندیشه‌ی تقارن حدود نفس و بدن از دیدگاه ملاصدرا و اندیشمندان نخستین امامیه		
	هدف خدا از خلقت در ساحت عقل و نقل		
	هماهنگی میان عقل و دین در اثبات معاد جسمانی از نظر صدرالمتألهین		
	بررسی مسئله تعارض عقل و دین از نگاه ابن رشد و ملاصدرا		
	روایت مؤلف عقل و دین از دیدگاه ملاصدرا و برخی از فیلسوفان صدرایی معاصر		
	هماهنگی عقل و نقل در مسأله توحید صفاتی از دیدگاه ملاصدرا		

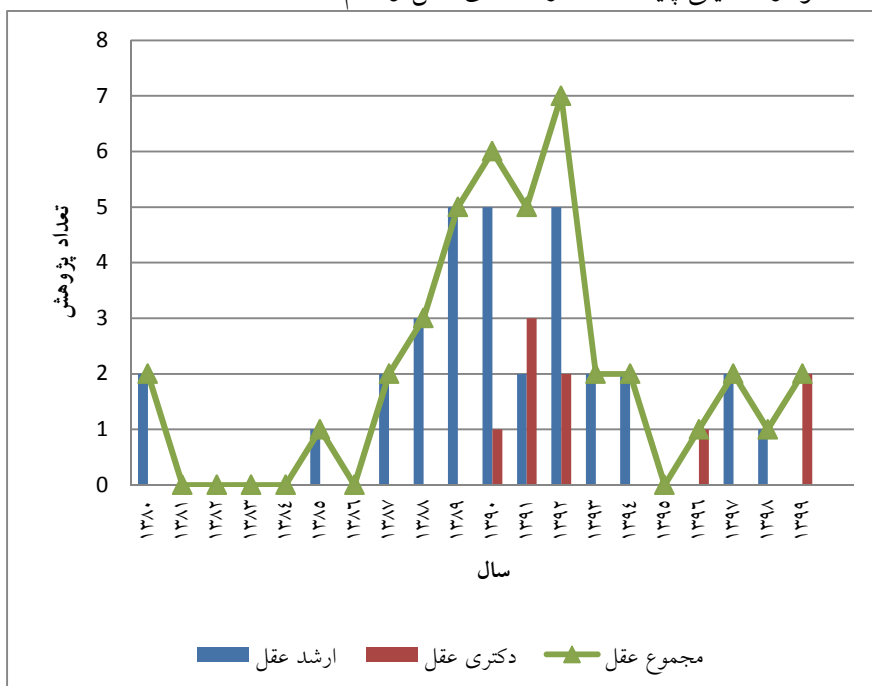
		مقایسه تطبیقی عقلانیت باورهای دینی از دیدگاه غزالی و ملاصدرا	
	۱۶	سازگاری عقل و وحی در حکمت متعالیه	
		جایگاه عقل در فلسفه سیاسی تشیع و نقش آن در نظام سیاسی	
		تبیین فلسفی دیدگاه آرمان‌گرایانه و واقع‌گرایانه ی قرآن نسبت به انسان بر اساس مبانی ملاصدرا	
		تحلیل عقلی جاودانگی در دوزخ (خلود) از منظر ملاصدرا و علامه طباطبایی	
		تفسیر مفسران: تفسیر ملاصدرا و مقایسه ابعاد نقلی و عقلی و کشفی آن	
		بازتاب تمایزات رویکرد عقل‌گرا و نقل‌گرا در تحلیل انگارهٔ بداء بازخوانی دو شرح کافی کلینی در عصر صفوی	
	۴	عقل و ایمان از دیدگاه ملاصدرا و پاپ ژان پل دوم	عقل و ایمان
		ترابط عقل و ایمان از دیدگاه غزالی و ملاصدرا	
۵۰.۰۶٪		رابطهٔ عقل و ایمان از دیدگاه ملاصدرا با تأکید بر شرح اصول کافی و مفاتیح‌الغیب	
		رابطهٔ عقل و ایمان از منظر ملاصدرا و کرکگور (تبیین مفاهیم ایمان و عقل از دیدگاه ملاصدرا و کرکگور)	
	۱۰	جایگاه عقل نظری و عملی در سعادت؛ از دیدگاه ملاصدرا و ارزیابی قرآنی آن	عقل نظری و عملی
		قلمرو شناخت عقل نظری و محدودیت‌های آن از نظر دکارت و ملاصدرا	
		واکاوی معنائشناختی عقل نظری و عقل عملی از نظرگاه ملاصدرا	
		بایسته‌ها و پیامدهای تربیتی عقل نظری و مراتب آن در فلسفه ملاصدرا	
		پژوهشی درباره عقل نظری از دیدگاه ابن‌سینا و ملاصدرا	
		نظریه ملاصدرا درباره عقل عملی	
		نگرش معرفت‌شناختی ملاصدرا و قاضی عبدالجبار به عقل در اخلاق	
۱۲.۶۵٪		جایگاه عقل نظری و عملی در سعادت؛ از دیدگاه ملاصدرا و ارزیابی قرآنی آن	

		دیدگاه ملاصدرا درباره عقل عملی و داوری آن بر اساس آموزه‌های قرآن و حدیث	
		تأثیر عقل نظری بر عقل عملی در صدور رفتارهای اخلاقی از منظر ملاصدرا	
۲۹.۱۱٪	۲۳	تبیین رویکرد شهودی ملاصدرا در در ادراک عقلی	نمونه و فرآیند ادراک عقلی
		تبیین ادراک عقلی از دیدگاه حکمت متعالیه	
		ملاصدرا و رویکردهای سه گانه در تعقل	
		ادراکات عقلی از دیدگاه سه حکیم (ارسطو، ابن سینا و ملاصدرا)	
		بررسی تطبیقی دیدگاه ابن سینا و ملاصدرا درباره فرایند ادراک عقلی	
		عقل بسیط انسانی در نگاه ملاصدرا	
		روح نظریه ی تذکر در نگاه ملاصدرا به تعقل	
		معرفت شناسی ادراک عقلی از نظر ملاصدرا	
		مشاهده عقلی در معرفت شناسی ملاصدرا	
		اندیشه؛ عقل عاشق. سربان عشق در جهان هستی از دیدگاه ملاصدرا	
		بررسی تفسیر ملاصدرا از عقل در اصول کافی	
		بررسی تطبیقی نظریه ی ملاصدرا در باب فضایل معرفتی عقلی با نظریه ی زگزیسکی و پلاتنینگا (با تأکید بر کارکرد قوه ی معرفتی کسب باورهای دینی)	
		بررسی ارتباط طور و رای عقل ملاصدرا و سپهر دین کی برکگور	
		عقل به مثابه ی یکی از مهمترین منابع شناخت از نگاه ملاصدرا و اصفهانی	
		عقل فلسفی از دیدگاه ملاصدرا و اسپینوزا	
عقل و محدودیت قلمرو آن در آثار ملاصدرا			
عقل و قلمرو آن در شناخت حقایق از دیدگاه ملاصدرا و تطبیق آن با قرآن کریم			

		بررسی عقل از دیدگاه ملاصدرا و میرزا مهدی اصفهانی جایگاه عقل در شرح اصول کافی صدرالمتألهین قلمرو معرفتی عقل از دیدگاه صدرا و ابن عربی دیدگاه ملاصدرا و ابن عربی در مسئله حدود و قلمرو عقل در شناخت حقایق مقایسه دیدگاه ابن عربی و ملاصدرا در مسئله حدود و قلمرو عقل در شناخت حق تعالی کیفیت تعامل معرفت عقلی و عرفانی در معرفت شناسی صدرا	
۱۶.۴۶٪	۱۳	منازل وجودی انسان در حرکت استکمالی عقل از منظر ملاصدرا معنا، چیستی و هستی شناسی عقل از نظر ملاصدرا و دکارت نظریه نهایی ملاصدرا در باب ادراک کلیات. عقل فعال، عقول عرضیه یا خدا؟ نسبت کمال عقلانی (اتحاد با عقل فعال) با کمالات اخلاقی از نظر ملاصدرا تاثیرپذیری ملاصدرا از اتولوجیا و حکمت عتیقه در اثبات مراتب عقل نقش عقل فعال در مسئله نبوت از منظر ابن سینا و ملاصدرا رابطه ی عقل با ایده‌ها نزد فلوطین و مقایسه ی آن با نظر ملاصدرا در خصوص وحدت و کثرت عقل نسبت عقل فعال و مثل در فلسفه ملاصدرا تاملی معنائشناختی در توصیف خداوند به عقل بسیط در حکمت سینوی (با نگاهی به سه تفسیر متفاوت از فخررازی، میرداماد و ملاصدرا) مقایسه دیدگاه ابن سینا و ملاصدرا پیرامون ارتباط عقل فعال با نفوس بعد از مرگ بدن ادله و براهین اثبات عالم عقل در نظام صدرایی تبیین فاعلیت نفس در سلسله مراتب عقل براساس نظریه ملاصدرا و امام خمینی	عقل و فلسفه
۵.۰۶٪	۴	از عقل به شهود: درباره ملاصدرا و شیخ اشراق	سایر

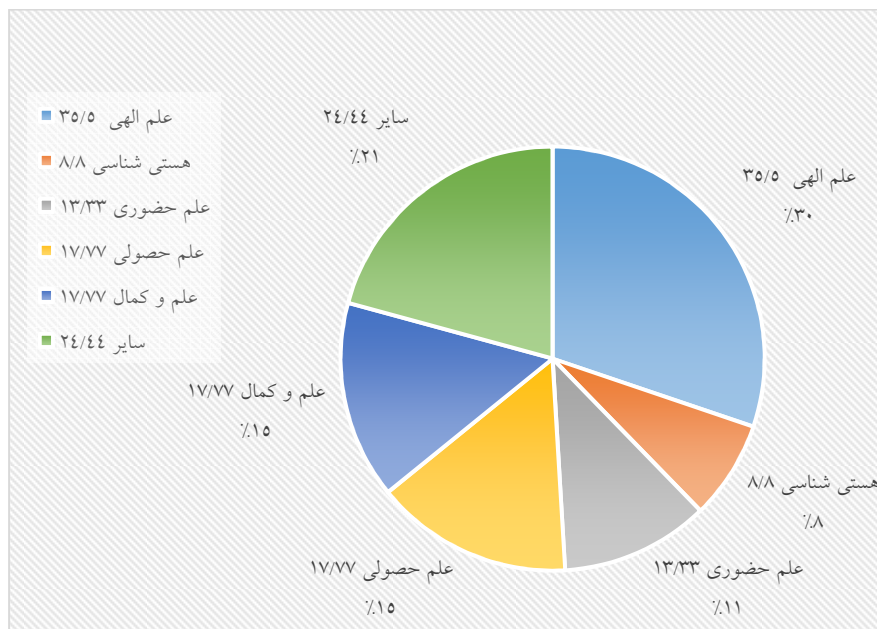
	هم آوایی ملاصدرا و خواجه نصیر در باب علم و عقل	
	چیستی وهم، نسبت آن با عقل و نقش آن در اخلاق و عرفان نزد ملاصدرا	

- نمودار تفصیلی پایان‌نامه‌ها/ رساله‌های علم و عقل

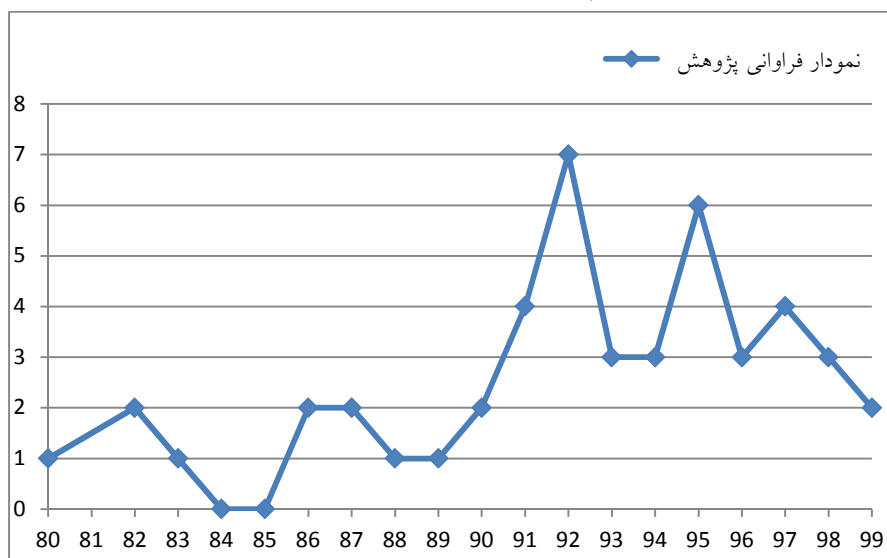
نمودار تفصیلی عقل

چنان که در بالا می‌بینیم در فاصله سالهای ۸۰ تا ۸۷ هجری خورشیدی تعداد پژوهش‌های انجام شده از حداکثر ۲ مورد فراتر نمی‌رود، به گونه‌ای که از سال ۸۱-۸۶ به جز یک مورد، پژوهش دیگری در این زمینه صورت نگرفته‌است. لیکن در فاصله سال‌های ۸۸ تا ۹۳ از حداقل ۳ مورد فروتر نمی‌رود، به حدی که در سال ۹۲ به نقطه اوج خود رسیده و سپس در سال ۹۳ با شیب تندی نزول می‌کند. در بین سال‌های ۹۴ تا ۹۹ آمار پژوهش‌ها از ۰ الی ۲ مورد در نوسان است.

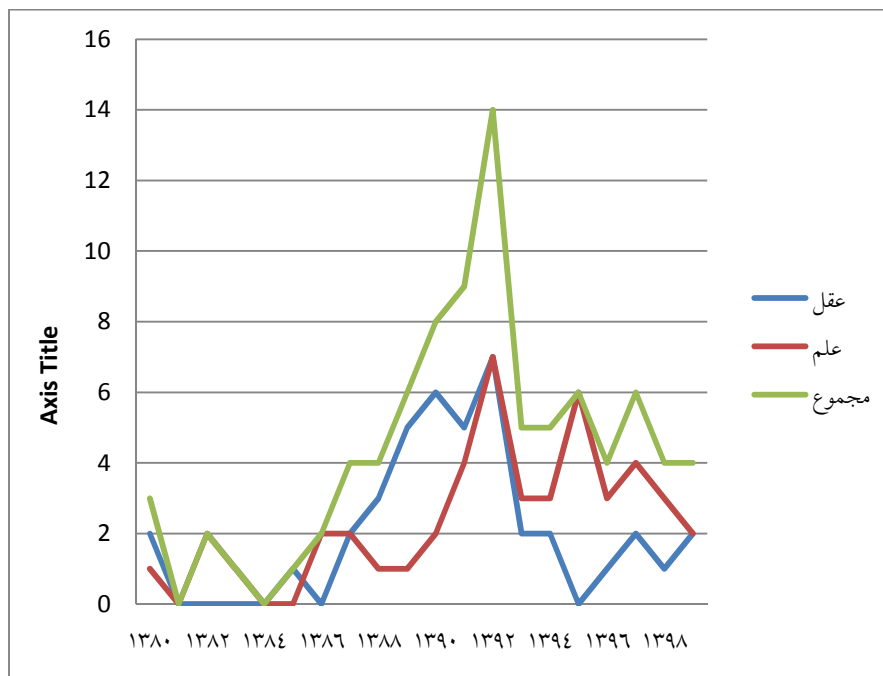
نمودار مقالات علم

- نمودار پایان نامه های علم:

فراوانی پژوهش

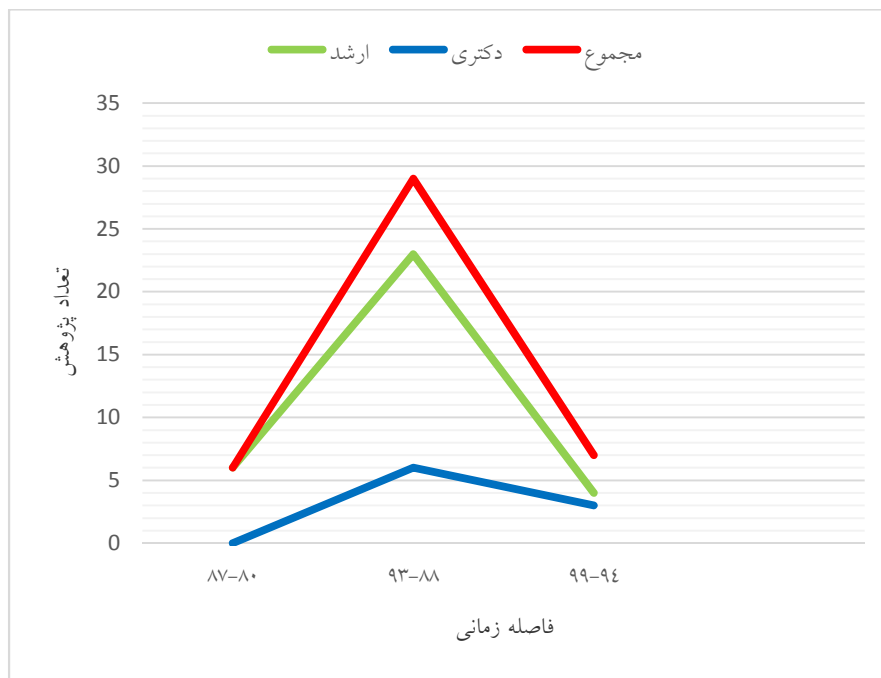
مروری بر پژوهش‌های انجام شده در موضوع علم و عقل ... ۱۹

مجموع پایان نامه‌ها علم و عقل

فاصله زمانی پایان‌نامه‌ها/رساله‌های عقل

مجموع	رساله دکتری	پایان‌نامه ارشد	فاصله زمانی
۵	۰	۵	۸۷-۸۰
۲۹	۶	۲۳	۹۳-۸۸
۷	۳	۴	۹۹-۹۴

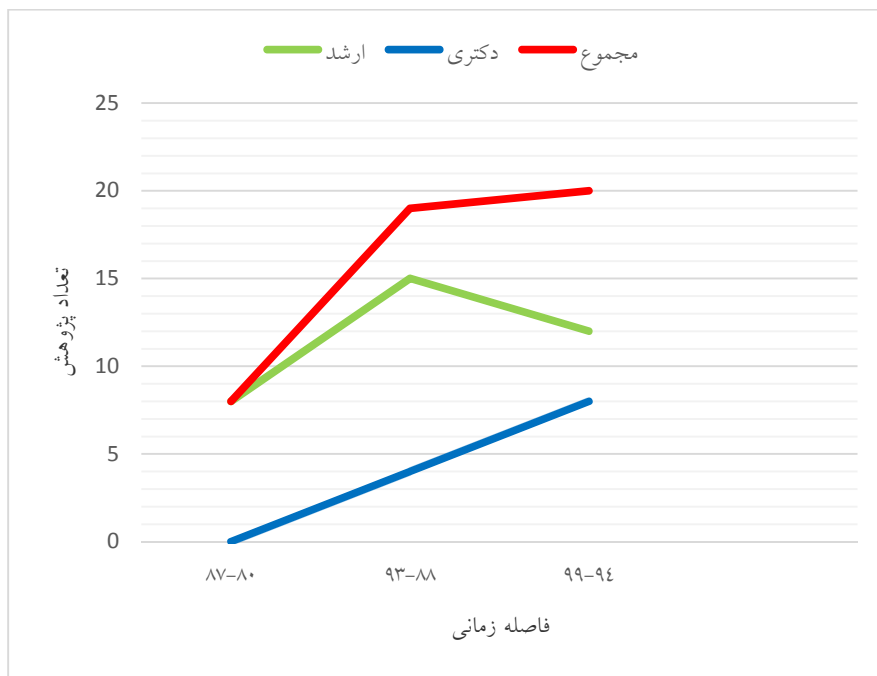
نمودار اجمالی

دوره‌ی اوج پژوهش‌های انجام گرفته در دانشگاه‌ها (پایان‌نامه و رساله)، در موضوع عقل از دیدگاه ملاصدرا، سال ۸۸ تا ۹۳ است. علت افزایش قابل توجه تعداد پژوهش‌های انجام شده در این دوره را احتمالاً باید در افزایش ظرفیت دانشگاه‌ها در پذیرش دانشجویان مقطع تحصیلات تکمیلی جستجو نمود.

فاصله زمانی پایان‌نامه‌ها/رساله‌های علم

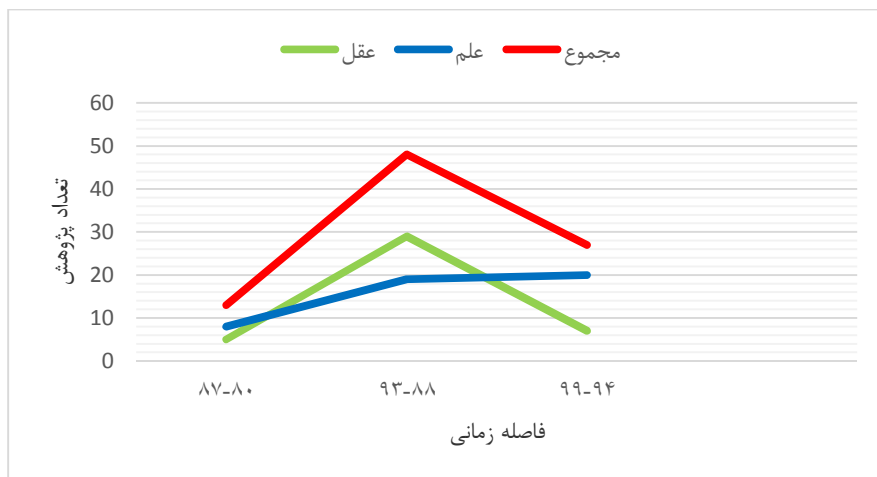
فاصله زمانی	پایان‌نامه ارشد	رساله دکتری	مجموع
۸۷-۸۰	۸	۰	۸
۹۳-۸۸	۱۵	۴	۱۹
۹۹-۹۴	۱۲	۸	۲۰

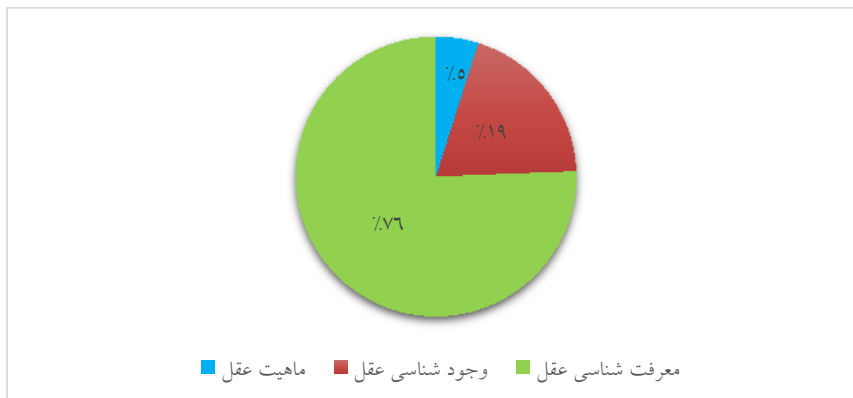
مروری بر پژوهش‌های انجام شده در موضوع علم و عقل ... ۲۱

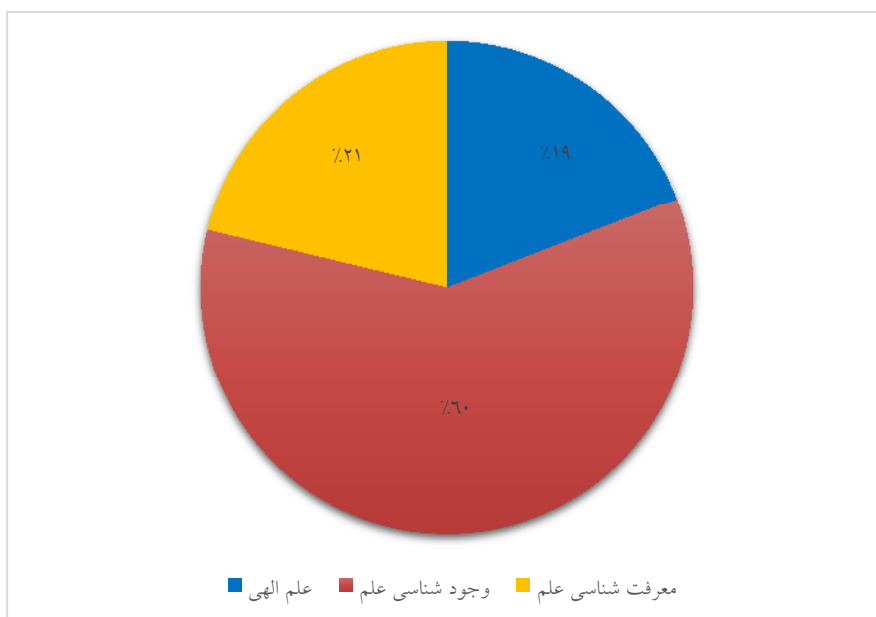
نمودار اجمالی

- مجموع نمودار اجمالی پایان نامه‌ها:

نمودار موضوعی پایان نامه ها/رساله های عقل

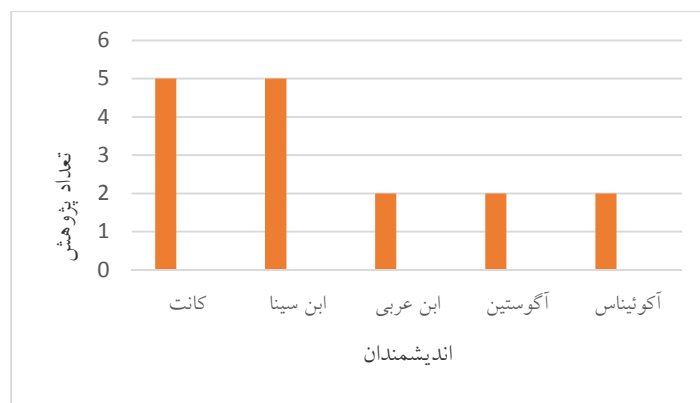

نمودار موضوعی پایان نامه ها/رساله های علم

تعداد پژوهش	عقل از دیدگاه ملاصدرا و ...
۸	فلاسفه و حکمای اسلامی
۸	متکلمین و مکاتب کلامی
۲	معاصرین

مروری بر پژوهش‌های انجام شده در موضوع علم و عقل ... ۲۳

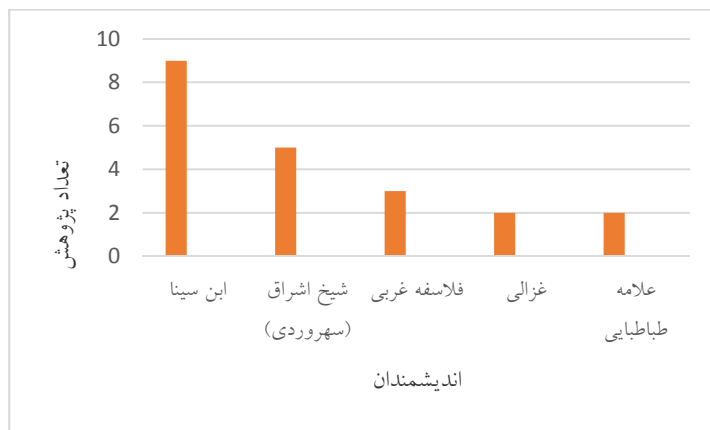
۳	عرفا
۱۱	فلاسفه و متکلمین غربی
۲	فلاسفه باستان

مقایسه عقل از دیدگاه ملاصدرا و اندیشمندان

جدول و نمودار بالا، مربوط به پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه‌ی عقل هستند، چنان‌که مشاهده می‌شود، پژوهشگران در مقایسه آراء ملاصدرا با اندیشمندان دیگر، بیشترین مقایسه را با ابن سینا و کانت به صورت برابر داشته‌اند. و در درجه بعد، او را با ابن عربی، آگوستین و آکوئیناس سنجیده‌اند.

تعداد پژوهش	علم از دیدگاه ملاصدرا و ...
۱۳	متکلمین و فلاسفه اسلامی و یونان
۳	معاصرین (علامه طباطبایی و روشنفکران)
۳	فلاسفه غربی

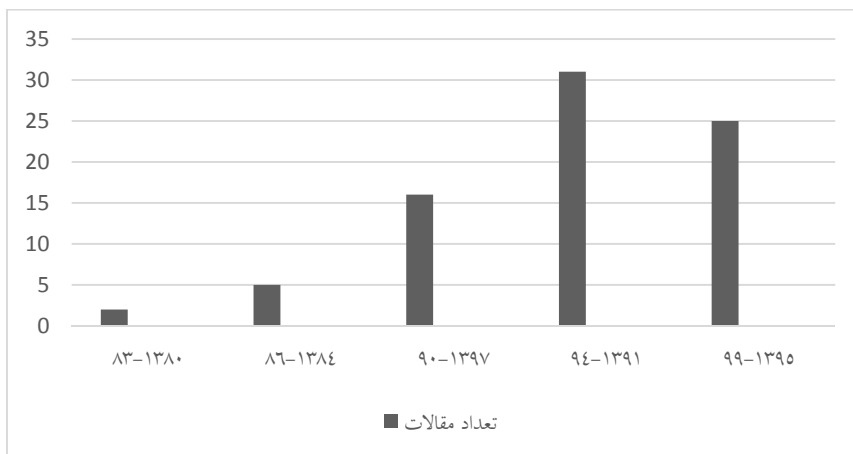
مقایسه علم از دیدگاه ملاصدرا و اندیشمندان

جدول و نمودار بالا، مربوط به پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه‌ی علم هستند، چنان‌که مشاهده می‌شود، پژوهشگران در مقایسه آراء ملاصدرا با اندیشمندان دیگر، بیشترین مقایسه را با ابن سینا و سپس شیخ اشراق (سهروردی) داشته‌اند. و در درجه بعد، او را با فلاسفه غربی، غزالی و علامه طباطبایی سنجیده‌اند.

- تحلیل زمانی مقالات عقل:

بازه‌ی زمانی انتشار مقاله	تعداد مقالات	درصد مقالات نسبت به کل
۱۳۸۰-۱۳۸۳	۲	۲/۵۳٪
۱۳۸۴-۱۳۸۶	۵	۶/۳۲٪
۱۳۸۷-۱۳۹۰	۱۶	۲۰/۲۵٪
۱۳۹۱-۱۳۹۴	۳۱	۲۴/۳۹٪
۱۳۹۵-۱۳۹۹	۲۵	۳۱/۶۴٪
بازه‌ی کل: ۱۳۸۰-۱۳۹۹	تعداد کل: ۷۹	درصد کل: ۱۰۰٪

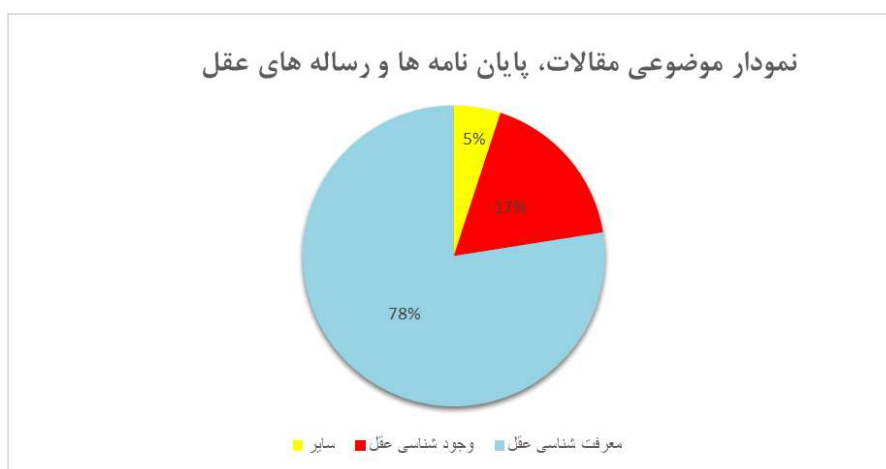
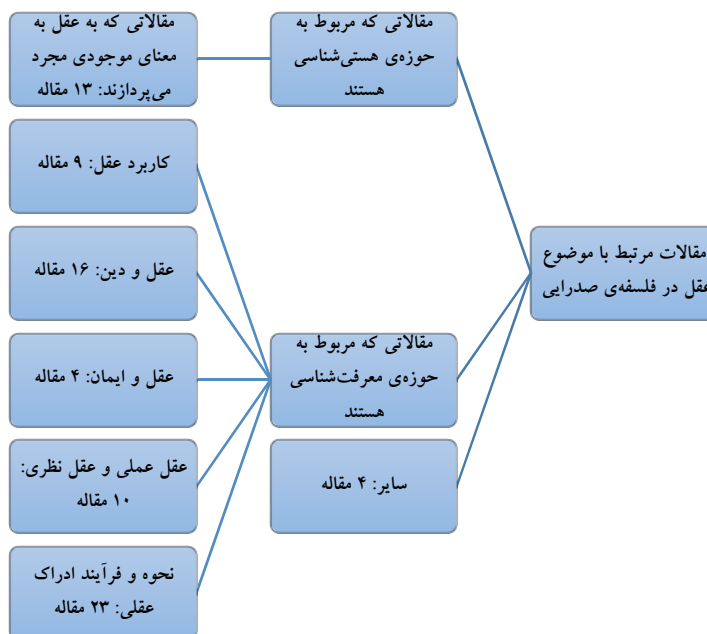
تعداد مقالات مذکور، حاکی از این حقیقت است که سیر توجه محققین و پژوهشگران در طول بیست سال اخیر به طور کلی صعودی بوده است، با این وجود در چهارسال اخیر شاهد افول هستیم:

سیر رشد مقالات

۶. محورهای موضوعی مقالات عقل

به طور کلی بحث از عقل را می‌توان در دو حوزه‌ی معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی بررسی نمود. در حوزه‌ی معرفت‌شناسی عقل به مثابه‌ی ابزاری شناختی در انسان است، در حالی که رویکرد هستی‌شناسانه عقل را به عنوان یکی از موجودات عالم هستی، نحوه تکوین و ارتباط آن با سایر موجودات بررسی می‌کند. هر یک از حوزه‌های معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی به زیرگروه‌های دیگری تقسیم می‌شوند. شمایی کلی از تقسیم‌بندی پیش رو را می‌توانید در نمودار زیر مشاهده کنید.

۷. بحث و بررسی

بر اساس جستجو در مقالات، پایان نامه های کارشناسی ارشد و رساله‌های دکتری در رشته فلسفه و کلام (حکمت) اسلامی و در حوزه مطالعاتی حکمت متعالیه ملاصدرا، و در

موضوع علم به عنوان یکی از مسائل صعب و دشوار در فلسفه اسلامی و از دغدغه‌های فکری حکمای مسلمان، در دو دهه ۸۰ و ۹۰ در مجموع ۲۱۸ پژوهش را به خود اختصاص داده است. بیشترین میزان فراوانی به ترتیب به مقالات، پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد اختصاص یافته است و رساله‌های دکتری کمترین میزان را واجدند.

در مرحله بعد، موضوع علم، فراوانی بیشتری از موضوع عقل دارد. فاصله میزان فراوانی در موضوع علم و عقل در پایان نامه‌ها و رساله‌ها کمتر و در مقالات پژوهشی بیشتر است. در بحث علم در مقالات، بیشترین فراوانی به بحث علم الهی اختصاص یافته است که از گردنه‌های صعب مسائل فلسفه اسلامی محسوب می‌شود؛ و در رساله‌های دکتری و پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد، معرفت‌شناسی علم بیشترین میزان فراوانی را به خود اختصاص داده است.

اما در موضوع عقل بیشترین میزان فراوانی به معرفت‌شناسی اختصاص یافته و در رساله‌های دکتری و پایان‌نامه‌های ارشد موضوع معرفت‌شناسی بیشترین میزان فراوانی را دارد.

۸. نتیجه‌گیری

نتیجه بررسی‌های این پژوهش در دو دسته کلی نتایج اولیه و ثانویه قابل بررسی است:
الف) نتایج اولیه:

میزان توجه به مسأله علم بیش از مسأله عقل است. در بحث علم نیز مسأله علم الهی بیشترین میزان فراوانی را دارد اما توجه به مراتب علم باری و جایگاه علم باری در آفرینش یا به عبارتی مراتب علم به موازات مراتب خلق کمتر مورد توجه قرار گرفته است. توجه به الهیات علم محور شیعی در مقابل محوریت قدرت در الهیات عامه (اهل سنت) در مباحث الهیات اخص کمتر مورد توجه قرار گرفته و مبانی و لوازم آن مورد بررسی قرار نگرفته است.

در مسأله عقل نیز که کمتر از مسأله علم مورد توجه قرار گرفته است، مسأله معرفت‌شناسی عقل بیشترین میزان فراوانی را به خود اختصاص داده است و معانی و کاربردهای مختلف عقل در علوم اسلامی اعم از کلام، فلسفه، اخلاق و تفاوت آن با عقل در کاربرد عمومی، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. نظریه عقل از آغاز فلسفه اسلامی به دلیل جایگاه ویژه عقل در علوم اسلامی و معانی و کارکرد متفاوت آن از حوزه عمومی تا حوزه

های متفاوت علوم، به نحو جدی مورد توجه حکمای اسلامی بوده است چنانکه کندی رساله مختصری و فارابی رساله مفصلتری را به نحو مستقل در معانی و کاربردهای عقل اختصاص تألیف نموده است، ملاصدرا نیز در مجموعه *اسفار اربعه عقلی* بعینه بخشهای مفصلی از رساله عقل فارابی را نقل نموده و به نحو مستقل نیز مباحثی را به معانی و کاربردهای متفاوت عقل اختصاص داده است. عقل از الفاظی است که در حوزه علوم انسانی و اسلامی بیشترین کاربرد را داشته و به همان میزان معانی و کاربردهای مختلفی داشته که اطلاق در معنای واحد منجر به مغالطه خواهد شد. به عبارتی دیگر عقل در کاربردهای مختلف و متعدد مشترک لفظی است که مشترک معنوی انگاشتن آن منجر به خطاهای مختلف در حوزه علوم عقلی می‌شود.

توجه به این مطلب و بررسی معانی و کاربردهای مختلف عقل در علومی همچون کلام، فلسفه، اخلاق و مباحثی از این دست مسأله و موضوع پژوهشهای حوزه عقل نبوده است. در حالیکه امروزه عقلانیت در علم کلام، اخلاق، سیاست و غیره به کرات به کار می‌رود بدون آنکه منظور از معنا و اطلاق عقل در این علوم مشخص باشد. آیا عقل در علم کلام عقل برهانی است یا عقل جدلی، عقل در علم اخلاق و یا سیاست کدام معنا و کاربرد عقل است؟ عقل نظری و یا عقل عملی؟ علاوه بر این ملاصدرا به این مسأله عقل چقدر اهتمام داشته است.

در هر دو حوزه به پژوهش‌های انجام شده در سایر کشورهای اسلامی و غیر آن اصلاً توجه نشده است و رویکرد پژوهشگران سایر کشورها به حوزه مسائل فلسفه اسلامی مورد بی توجهی قرار گرفته است.

(ب) نتایج ثانویه:

از جمله نتایج این بررسی مروری، محدودیت‌های روش شناختی است؛ عدم توجه به نیازسنجی در فرایند انتخاب موضوعات پژوهشی، عدم توجه کافی به دستاورد پژوهشی سایر پژوهشگران و در نهایت عدم تنوع در نوع مقالات است که عمدتاً به مقالات علمی-پژوهشی پرداخته شده در حالی که یک فعالیت علمی، عدم توجه به دستاوردهای پژوهشی سایر پژوهشگران عدم تنوع در نوع مقالات است که عمدتاً به مقالات علمی-پژوهشی پرداخته شده در حالیکه یک فعالیت پژوهشی مفید با کارآیی و تاثیرگذاری بالا منوط و متوقف بر انجام انواع پژوهش‌های مقدماتی است از جمله پژوهش‌های مروری که خلاً آن‌ها در عرصه‌ی پژوهش‌های فلسفی (فلسفه اسلامی) مشهود است. مطالعات مروری علاوه

بر آن‌که اطلاعات دقیق و مفیدی از پیشینه پژوهش‌ها و دستاورد پژوهشی موجود بدست می‌دهد، وضعیت موجود پژوهش‌های حوزه مورد نظر را نشان می‌دهد، خلأهای پژوهشی موضوعات مغفول و نقاط کور را روشن می‌سازد. در هر حال یک مطالعه مروری می‌تواند مقدمه مفید برای تحلیل محتوای کمی و کیفی، آسیب‌شناسی و نیازسنجی پژوهش‌های آتی باشد و در واقع نقشه راه مطالعات و پژوهش‌های آتی را تعیین نماید. یکی از خلاهای حوزه پژوهش در حوزه فلسفه اسلامی کم توجهی به نیازسنجی و همچنین کم توجهی به دستاورد پژوهشی سایر پژوهشگران در حوزه‌های مرتبط است که این امر تبعات فراوانی در پی دارد. از آن جمله انجام پژوهش‌های تکراری و بی‌توجهی به برخی موضوعات که نتایج پژوهش حاضر حاکی از آن است؛ مسأله دیگر بی‌توجهی به عدم اطلاع از فعالیت‌های پژوهشی در این حوزه در عرصه بین‌المللی و یا حتی کشورهای اسلامی است.

نکته قابل توجه دیگر عدم نیازسنجی است؛ بررسی پژوهش‌های حاضر نشان می‌دهد که هیچ یک بر اساس یک نیازسنجی علمی، فرهنگی و اجتماعی صورت نگرفته و اغلب صرفاً بر اساس علائق شخصی پژوهشگران است، و این امر گسست بین فعالیت‌های پژوهشی از نیازهای جامعه را در پی داشته است چنانکه امروز شاهد آن هستیم که علی‌رغم فعالیت‌های پژوهشی قابل توجه از حیث تعداد و عدد و ارقام با انبوهی از مسائل فکری، فرهنگی و اعتقادی در جامعه مواجهیم که مسأله هیچ‌یک از پژوهش‌ها نبوده است.

پی‌نوشت

۱. ذکر این نکته مفید است که مجموع پژوهش‌های مضبوط در ایران‌داک ۵۱ عدد است، که به تفکیک شامل ۴۳ پایان‌نامه و ۸ پیشنهاد است و از این میان ۲ مورد صرفاً پیشنهاده‌اند و از این رو کنار گذاشته شدند (عبارتند از: ۱- قلمرو عقل از نگاه ملاصدرا با تاکید بر رساله‌ی سه اصل مفاتیح الغیب و عرشیه، اثر محبوبه ولی‌زاده ۲- علل و عوامل تکامل عقل در آثار ملاصدرا و علامه طباطبایی، اثر سیده زینب حسینی). هم‌چنین علاوه بر پیشنهاده‌های مذکور، به مواردی دیگر برخورد نمودیم که دو بار، گاه با تاریخی متفاوت و گاه یکسان، ثبت شده بودند. به نظر می‌رسد در حقیقت یکی از آن‌ها ثبت پژوهش به عنوان پیشنهاد و دیگری ثبت به عنوان پایان‌نامه بوده، فلذا در این زمینه ایران‌داک قصور داشته‌است. بنابراین تعداد واقعی پایان‌نامه‌ها با حذف موارد تکراری ۴۱ مورد است.

کتابنامه

- بیدختی، حسین (۱۳۹۵)؛ مقالات مروری نظام‌مند، جایگاه آنها در تصمیم‌گیری بالینی، دانشگاه علوم پزشکی بیرجند.
- سهرابی، محمدرضا (۱۳۹۲)؛ اصول نگارش مقالات مروری، مجله‌ی پژوهشی علوم پزشکی شهید بهشتی، سال هجدهم،
- شهسواری، امیر علم الهدی، جملیه (۱۳۹۸)؛ روش‌شناسی پژوهش مروری و نقش آن در تولید دانش: توسعه یک گونه‌شناسی، فصلنامه علمی پژوهشی روش‌شناسی علوم انسانی.
- عظیمی، مهدی (۱۳۹۸)؛ مقایسه ایساغوجی ابن مقفع با ایساگوکه فرفوروس، حکمت معاصر.